

csapattest, a repülőalakulatok, amelyeknél szolgált (ez alapján kereshetőek vissza a vonatkozó adatok), a beosztás, valamint további, az egységeknél nem szereplő információk.

A fentiek alapján akár egy-egy személy, akár repülőalakulatok vonatkozásában könnyedén hozzáférhetővé válnak az egyébként csak kiterjedt kutatómunkával feltárható adatok. A kötet végén rövidítésjegyzék segíti az eligazodást.

A könyv nemcsak tartalmában, de a külsőintéssel is komoly színvonalat képvisel. A kemény borítás mögött, közepes vastagságú, fényes műnyomópapír rejlik, ahol a szöveges-táblázatos részeket 250 fekete-fehér, kiváló minőségű, többségében eddig ismeretlen, illetve publikálatlan fotó egészíti ki.

Összességében kijelenthető, hogy Robert Veinfurter (élet)művével egy jól felépített, átlátható és felettebb hasznos kiadványt kap az olvasó a kezébe. A felvonultatott adattanokban esetlegesen jelentkező hiányosságok javarészt a források által emelt korlátoknak tudhatók be. Talán az egyetlen, ami miatt hiányérzete lehet a könyvet alaposan átvizsgálónak, a dátumok helyenkénti „pontatlansága”. Ez leginkább a kitüntetési javaslatoknál feltűnő, itt hónap pontossággal szerepelnek az időpontok (az elsődleges forrásokból kiegészíthetők), míg a légi győzelmek esetén ugyanezzel találkozhatunk, igaz, csak helyenként (Karl Meindl osztrák repüléstörténész munkáiból orvosolhatóak). Mindezekről függetlenül óriási tisztelet illeti a szerzőt több évtizedes munkájáért, amivel segíti a téma iránt érdeklődőket és felettebb hatékony eszközt ad annak kutatói kezébe.

Zárszóként fontos kiemelni, hogy egy ilyen mélységű munka egyúttal az is lehetővé teszi, hogy a Nagy Háború centenáriuma utolsó évében végre egy minden eddigénél pontosabb összegzés álljon rendelkezésre az osztrák–magyar repülőcsapatok veszteségeiről. Eszerint a kötetben szereplő 3243 repülő közül 342 esett el légi harcban vagy bevetés közben, további 46-ot lelőttek, de sértetlen maradt. 221 személy vesztette életét repülőbalesetben, 211 esett fogságba, 17 eltűnt, 466 legalább egyszer megsebesült. Nem szabad ugyanakkor figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy sokan másokat „túlrepülés” címén vagy idegi alapon vissza kellett vonni a frontszolgálatból és a háterszágban kaptak fontos feladatokat (például kiképző). Ebből is látható, hogy 1914–1918 között lezajlott konfliktusban mekkora szerepet vállaltak az osztrák–magyar repülők és milyen áldozatokat hoztak a földi hadműveletek támogatása érdekében.

Czirók Zoltán

GEREBEN FERENC

„MOST MINDEN VALAMIREVALÓ FÉRFINEK ITT A HELYE!”

Egy első világháborús családi dokumentumegyüttes vallomásai (1914–1918)

(Gondolat Kiadó, Budapest, 2017. 199 o. ISBN: 978-963-693-761-4)

A nagy háború négy éven át tartó centenáriuma nem egy honfitársunkat ösztönözte arra, hogy a családi legendárium e korszakra vonatkozó kézzel írt és nyomtatott dokumentumait, fotóit, emléktárgyait felkutassa, összegyűjtse, megmentse az enyészettől, s ha lehet, közkinccsé tegye.

Gereben Ferenc művelődésszociológus az őt személyében közvetlenül érintő második világháború emlékezetén átnyúlva húzta ki azt a szekrényfiókot, amelynek mélyén

nagymamája első világháborús levélgyűjteménye lapult egy „csukaszürke albumban”. Az „egyalbumról” az tudható meg a könyv bevezetőjéből, hogy „háborús emlékek megőrzésére gyártották, és a lapokat, leveleket úgy lehetett benne a kivágott sarkokba illeszteni, mint a régi fényképalbumokban a fotográfiákat”.

A Gondolat Kiadó által küllemében is mintaszerűen gondozott könyv szerzőjének a munkáját az említett egyalbumban kronologikus sorrendben elhelyezett levelek, levelezőlapok, képeslapok 1917 januárjáig jelentősen megkönnyítették. (A háború harmadik évének derekán betelik az album, megszűnik az írások addigi rendezettsége, s az ezt követő időszakra vonatkozó dokumentált ismereteink hézagossá válnak.) Persze a levelekben magukról életjelet adó, rövidebb-hosszabb beszámolót küldő, időnként az élet értelméről elmélkedő tizennégy-tizenöt személy kilétét ki kellett derítenie, s a soraikban felbukkanó keresztneveket is hús-vér emberként kellett életre keltenie Gereben Ferencnek. Emellett a szükséges alapkutatásokat is el kellett végeznie és kiegészítenie a családtagok – nagymama, édesanya, nagybácsik, közeli ismerősök – benne, az ő gyerekkori, ifjúkori emlékezetében rögzült utalásaival, utóbbiak egy részét éppen a fellelt album segítségével sikerült értelmeznie. Az összegyűjtött anyag csak így válhatott mások számára is érdekes, tanulságos családi históriává, kortörténetté. A háborús szak- és emlékirat-irodalom áttekintése mellett a szerzőnek szüksége volt a család katona tagjai személyi törzslapjainak „előbányászására” is. Ez utóbbi munkában elsősorban a bécsi Hadilevéltár készsége magyar kiküldöttei voltak a segítségére.

A nagy háború kitörésekor tizennégy éves Kesztlér Aranka levelezőtársai – egy-két kivételtől eltekintve – ugyanis a tágabb rokonsági kör katonának behívott s kötelességüket a gyakorló- és harctéren is híven teljesítő tagjai voltak. A levélírók: Fábry Károly, Keresztesi István, Keresztesi Sándor, Kesztlér Andor, Kesztlér László, Kis Gábor, Dr. Matusovszky Aladár, Pongrácz Gábor, Saxlehner Tibor, Schmeitzl Géza, Schmidt Károly, Stromszky Andor, Weisz (Borostyánkőy) László a legkülönbözőbb frontokon – Galícia, Szerbia, Bukovina, Moldva, Montenegró, Észak-Itália, Dél-Tirol – szolgálva a négy év során Ausztria–Magyarország egész hadseregét képviselték. Leveleik általános jellemzésében Gereben Ferenc leszögezi, hogy a belőlük „megismerhető erkölcsi habitusuk férfias helytállást, némi hetykeséget, kötelességtudatot, a haza és az uralkodó iránti hűséget tükröz. A levelekben olykor a nehézségeket sem hallgatják el, de igyekeznek ezeket férfiasan lekicsinyelni, ironikusan bagatellizálni. De megszólalnak a magányérzet, a hazavágyódás, a fáradtság, a testi-lelki zaklatottság és – az átélt tömegmészárlások hatására – az elemi megdöbbenés hangjai is, és meg-megjelenik a békevágy is.”

A leveleket tartalmukkal harmonizáló egyéni és csoportfényképek, korabeli háborús képeslap-dokumentumok, kitüntetés- és jelvényillusztrációk, tájfotográfiák egészítik ki. A szerző az idézett levélrészletek magyarázatául röviden azt is ismerteti, hogy mi történt azon az adott frontszakaszon, ahol a levelek íródtak, illetve miként alakult a datálás időszakában a címzett, Kesztlér Aranka sorsa. Gereben Ferenc szerkesztési módszerének érzékelésére idézzünk Keresztesi István zászlós 1916. június 23-án „az északi harctéren” kelt leveléből, s a szerző hozzáfűzött megjegyzéseiből:

„A levél elején rossz hangulatban találjuk, erről meglepő őszinteséggel számol be. A húszas éveik elején járó fiatalember bevezetőként szabályos önjellemzést ad magáról: »Egy, a harcban félig megtört, fáradt, sokat szenvedő és gondolkodó (ami nálam egy, ti. ha gondolkodom, szenvedek, és ha szenvedek, gondolkodom), melegszívű, néha-néha bús-

komor, de néha víg fiúnak a levele egy kedves ismerőséhez, aki – azt hiszem – szívesen olvassa végig a kissé elkeseredett zászlósnak unalmas levelét a frontról.»

Azután a tényleíró stílusra vált: »Nálunk most már 10 nap óta nyugalom van, de nem tudom meddig fog tartani!? Azóta folyton az állások javításán és kiépítésén dolgozunk.«

Közbevetőleg meg kell jegyeznünk, hogy az orosz arcvonalon június 4-én beindult Bruszilov »gőzhengere«, nagy területi és főleg emberveszteséget okozva az osztrák-magyar csapatoknak.»

A levél legérdekesebb része az, amelyben a zászlós bemutatja a lövészárkok mögötti fedezékét, amely Gereben Ferenc találó megjegyzése szerint „egy világháborús emlékkiállítás múzeumi berendezéséhez is mintául szolgálhatna: »Egy másfél méter széles, három és fél m hosszú, 2 m mély gödör, gerendákkal befödve, a közepéhez futóárok vezet. Van benne ágy, civil takarókkal leterítve, melyeket a közeli kiürített faluból zabrált a külön erre a célra kiküldött járőröm. Az egyszersmind szék is. Előtte van egy asztal (25x60 cm), amelyen most is írok. Itt szoktam írni, enni, olvasgatni. Itt írom a jelentéseimet, itt tanulmányozom a térképet. Van egy sparherd, szintén a zabráló osztag szerzeménye, ügyesen beépítve a fedezék falába. Köröskörül polcok, telerakva mindenfélével. Itt egy hátizsák, amott egy távcső, sajkák, tányérok, kenyér, világítópisztoly, hozzávaló töltények, rakéták, jelentési tömbök, térképek, srapelnhüvelyek és gránátzilánkok, muszka emlékek, kard, harmonika, fényképezőgép örült rendetlenségben. Az asztal előtt a földbe vágott ablak, előtte színes, tarka függöny. Az ablakmélyedésben van a telefonom, a revolverem és két srapelhüvely, bennük egy-egy nagy csokor vadvirág.«»

Alig múlik el egy-másfél hét és Keresztesi István orosz fogságba esik, akárcsak Aranka legfiatalabb nagybátyja, Kesztlér Andor főhadnagy. Kesztlér Andor azon kevesek közé tartozik, aki a forradalom, a polgárháború zűrzavarát kihasználva hazaszökik a szibériai lágerből, s 1918. július 26-án szolgálatételre jelentkezik a 4. tiroli császárhadosztály pótzászlóaljánál. Aranka levelezőtársai közül ketten haltak hősi halált. Egyikük Kis Károly tüzérmegfigyelő az olasz fronton kapott halálos sebet, a másikuk Fábry Károly, a 20. hegyi tüzérezred zászlósa az 1917. október 24-én kezdődő 12. isonzo-i csatában esett el. Ugyanebben a csatában a Piave melletti Salgaredónál sebesült meg súlyosan Stromszky Andor tartalékos hadnagy és Weisz (Borostyánkőy) László tartalékos tüzér hadnagy. Valószínűleg a hősi halottak listájára írandó a magáról utójára 1916 novemberében Bukovinából hírt adó Keresztesi Sándor is, aki nyomtalanul eltűnt, mint mások is nem kevesen.

Az első világháború végével nemcsak a békés polgári lét roppant meg, hanem a történelmi Magyarország is széthullott. A levélírók egy része idegen állam polgára lett, s harca kinek-kinek már magyarsága megtartásáért is folytatódott. Gereben Ferenc könyvének utószavában figyelemmel kíséri hőseinek 1918-at követő sorsát is. Elmondható, hogy a polgári életben is példaadón helytálltak, s tartásukat az 1945-ös diktatórikus rendszer-változás sem tudta megtörni. A legnagyobb teret a szerző érthetően a levelek címzettjének, nagymamájának szenteli, aki „Budapesten született 1900. szeptember 12-én; meghalt Szombathelyen, 1989. március 16-án. Hosszú élete során kijutott neki a 20. század megpróbáltatásaiból... Négy gyermeke született, ebből ketten gyermekkorukban haltak meg, 21 éves Árpád fia pedig a második világháborúban tűnt el. (Soha nem tudta meg, hogy mi lett a sorsa: sírját, mi utódok csak 2015-ben találtuk meg a brünni [ma Brno, Csehország] katonai temetőben.) A bejövő oroszok falhoz állították a férjét, akinek végül

mégis természetes halál adatott, közvetlenül a háború után. De előtte még eltemették kései kislányukat, aki a szombathelyi óvóhelyen szerzett agyhártyagyulladásba halt bele.

Gondolnánk, hogy ez a sok csapás összetörte testi-lelki erejét, de nem így történt. Magam sem igazán tudom, hogy istenhíten kívül milyen energiaforrásra volt »rákapcsolva« az a derűs szeretet, amelyet a magmaradt családtagokra: korán megözvegyült lányára és annak három gyermekére sugárzott. (Ezek voltunk mi: anyám, két testvérem és én.) (...) Zúgolódás nélkül vállalta új életformáját és tartotta a lelket a családban: speciális képzések nélkül is a túlélési technikák virtuóza lett. Lelkét és kedélyét mindig a történelmi áradat fölé emelte, így igyekezett átmenteni »a túlsó partra« önmagát és övéit.”

Kovács István

APOLOGETEN DER VERNICHTUNG ODER „KUNSTSCHÜTZER“?

Kunsthistoriker der Mittelmächte im Ersten Weltkrieg

(Hrsg. von Robert Born und Beate Störtkuhl. Böhlau Verlag, Köln–Weimar–Wien, 2017. 318 o. ISBN 978-3-412-50716-9.

A XX. század őskatasztrófájaként elhíresült Nagy Háború történései, összefüggései és következményei iránt annak centenáriuma alkalmából már évek óta fokozott érdeklődés nyilvánul meg külföldön és Magyarországon egyaránt. Számos, az utóbbi évtizedekben még fel nem dolgozott témakör került a köz- és hadtörténetesek érdeklődésének középpontjába. Az első világháború századik évfordulójára német nyelven megjelent kiadványok sora egy eddig fel nem dolgozott, tudományos alaposággal nem vizsgált tárgykört körüljáró tanulmánykötettel bővült. Az összesen 14, gazdag levéltári forrásanyagra és szakirodalmi feldolgozásokra támaszkodó, komoly kutatásokon alapuló, értékes tanulmányt magába foglaló kötet a központi hatalmak (főként Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia) művészettörténetesei, régészei, néprajzkutatói világháborúalatti tevékenységének összefoglalására, értékelésére tesz kísérletet.

A könyvet a szerkesztők rövid előszava vezeti be, amelyben hangsúlyozzák, hogy a Nagy Háború volt az első olyan világméretű konfliktus, amelyben már megjelent a kulturális örökség, a műemlékek megóvásának vagy újjáépítésének igénye. Kiemelik, hogy a központi hatalmak különböző tudományos diszciplínák képviselőinek (művészettörténetesek, régészek, történészek, geográfusok, néprajzkutatók) bevonásával nagy hangsúlyt helyeztek ezen örökség utókor számára történő megmentésére.

Robert Born és Beate Störtkuhl a központi hatalmak művészettörténeteseinek első világháborús tevékenységét vázolják fel. Tisztázzák a műemlékvédelem fogalmát, feladatait és áttekintik annak történeti fejlődését. Christina Kott *A háború nyugati frontján lezajlott műemlékvédelem mint nemzetek feletti kutatási terület* címmel írt német nyelvű tanulmányában a Nagy Háború nyugati frontjára összpontosítva meghatározza a műemlékvédelem fogalmát, a téma kutatási lehetőségeit és irányait, a benne rejlő perspektívákat. Evonne Levy a német művészettörténetesek első világháborús szerepét állítja angol nyelvű tanulmánya középpontjába. A szerző a nevesebb német művészettörténetesek kultúrpropagandában való részvételét és a különböző folyóiratokban történt publikációs tevékenységét is nyomon követi.